

Сотула О. С.,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УМИСНЕ ВБИВСТВО, УЧИНЕНЕ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ: КОМПАРАТИВІСТИКА І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню умисного вбивства, учиненого з особливою жорстокістю. Здійснено огляд сучасних проблем визначення цього злочину проти життя. Робиться висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти життя, умисне вбивство, учинене з особливою жорстокістю.

Постановка проблеми. Позбавлення життя людини само по собі є жорстоким протиправним діянням, однак законодавець, виділяючи особливу жорстокість як кваліфікуючу ознаку (п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (далі – КК) України) [1], тим самим акцентує увагу на вчиненні вбивства конкретним способом, із властивими тільки йому встановленими критеріями, що, у свою чергу, є підставою для посилення кримінальної відповідальності.

Позбавлення життя з особливою жорстокістю завжди відбувається із заподіянням потерпілому надзвичайно тяжких страждань і мучень, про що може свідчити, зокрема, тривалість процесу вчинення діяння та застосування таких засобів і знарядь, які об'єктивно не можуть призвести до негайної смерті жертви (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, у тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю тощо) [2].

Кримінально-правове вивчення різних видів убивств в Україні не стало предметом спеціального дослідження. Різні аспекти зазначеної проблеми досліджувались вітчизняними фахівцями, зокрема М.І. Бажановим, А.В. Байловим, Ю.В. Бауліним, В.К. Грищуком, М.І. Мельником, В.О. Навроцьким, Л.А. Остапенко, О.Л. Старко, В.В. Сташисом, В.Я. Тацієм та іншими. Але відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження кримінальної відповідальності за такі злочини, що вказує на необхідність детального дослідження зазначеної проблеми.

Метою статті є подальша теоретична розробка теми кримінальної відповідальності за умисне вбивство, учинене з особливою жорстокістю, з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення кримінальних справ [3; 4; 5] дало змогу зробити висновок, що в судовій практиці наявність особливої жорстокості нерідко пов'язують із заподіянням потерпілому великої кількості поранень, що не завжди потрібно вважати критерієм особливо жорстокого способу вчинення злочину, тому що заподіяння жертві великої кількості ран може бути викликано обставинами, що виключають наявність особливої жорстокості. Проблема множинності поранень завжди була предметом полеміки на доктринальному рівні, оскільки в кримінально-правовій літературі не існує єдиної думки щодо цього питання [6, с. 44–45].

Побуває точка зору, що вбивство шляхом заподіяння великої кількості ран, незалежно від того, чи завдавалися вони протягом тривалого часу або кількох хвилин, зі значними проміжками часу або безпосередньо одна за одною, чи було кожне з поранень смертельним чи несмертельним, настала смерть миттєво або через якийсь час, має кваліфікуватися як учинене з особливою жорстокістю. Стверджується, що множинність ударів у кожному разі свідчить про наявність у діях винного особливої жорстокості. Велика кількість поранень, заподіяних потерпілому, є достатньою підставою для визнання вбивства вчиненим з особливою жорстокістю навіть у тому випадку, якщо потерпілий знепритомнів від перших ударів і в силу цього не зазнавав особливих мучень і страждань [7, с. 58–59].

Ми не поділяємо цю позицію, тому що вважаємо, що під час визначення наявності особливої жорстокості в учиненому діянні заподіяння численних поранень потерпілому необхідно пов'язувати з умислом винної особи. Установлення факту заподіяння великої кількості поранень не є підставою для кваліфікації вчиненого з особливою жорстокістю. Судовій інстанції необхідно довести, що винний діяв з умислом, спрямованим на вчинення злочину з цією кваліфікуючою ознакою. Так, якщо злочинець у процесі вчиненого завдає численні рани жертві, усвідомлюючи, що тим самим заподіює їй зайві мучення, то в подібних випадках варто говорити про особливо жорстокий спосіб учинення злочину, навіть якщо потерпілий знепритомнів під час заподіяння перших ударів.

Нам видається правильною думка авторів, які вважають, що під час вирішення питання щодо наявності в діях злочинця особливої жорстокості при численних пораненнях необхідно враховувати такі істотні моменти: свідомий вибір знаряддя, застосування якого не могло не призвести до множинності поранень; тривалість побиття потерпілого, час між заподіянням першого й останнього ударів; розташування ран та інших ушкоджень на тілі жертви; характер і локалізація заподіяних поранень; співвідношення сил винного та потерпілого; обстановка місця події [8, с. 49–50].

Поділяючи запропоновану точку зору, ми вважаємо, що сукупність перерахованих обставин може слугувати встановленню умислу винного на вчинення вбивства. Характерним виявом особливої жорстокості під час убивства шляхом заподіяння великої кількості поранень є такий приклад із судової практики. Так, громадянка В. знаходилася за місцем проживання свого знайомого громадянина Т. і вживала з останнім спиртні напої. Між ними виникла сварка з тієї причини, що громадянин Т. намагався вступити з громадянкою В. у статеві відносини, а остання відмовилася від цього. У ході сварки громадянка В., з метою умисного вбивства громадянина Т., із помсти за сексуальні домагання, спочатку штовхнула обвинуваченого на диван, потім скинула останнього з дивана на підлогу, схопила кухонний ніж зі столу й завдала вказаним ножом два удари йому в живіт. Усвідомлюючи, що смерть

громадянина Т. не настала, вона продовжила свої злочинні дії, діючи умисно, з метою позбавлення його життя з особливою жорстокістю, бажаючи, щоб смерть мала особливо болісний характер, спричиняла громадянину Т. особливі фізичні страждання, завдала йому п'ять різаних поранень грудної клітини та живота, а потім, перевернувши громадянина Т. на живіт, продовжуючи свої дії, направлені на заподіяння йому особливої фізичної болі, завдала удар ножом у спину. Після цього громадянка В. розбила керамічну тарілку, уламки від якої помістила в ротovu порожнину громадянина Т., і вдвинула їх туди ногою.

У результаті протиправних дій обвинуваченої громадянину Т. були спричинені проникаюче колото-різане поранення живота з пошкодженням печінки, яке належить до тяжких тілесних ушкоджень за ознаками небезпеки для життя; проникаюча рана в лівій надлопатковій ділянці, яка належить до легких тілесних ушкоджень, і садна грудної клітини та живота, які належать до легких тілесних ушкоджень. Смерть громадянина Т. настала від гострого загального недокрив'я на ґрунті проникаючого колото-різаного поранення живота з пошкодженням печінки.

Суд визнав громадянку В. винною за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки своїми умисними діями вчинила умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, учинене з особливою жорстокістю [5].

Насправді, кількість поранень не завжди дає змогу кваліфікувати вбивство як учинене з особливою жорстокістю. Деякі вчені стверджують, що не можна говорити про особливу жорстокість у тому випадку, якщо вбивство відбулося в результаті спровокованої потерпілим сварки та за відсутності умислу винного на вбивство з особливою жорстокістю. Ця обставина пов'язується науковцями з тим, що відсутність умислу на вчинення злочину з особливою жорстокістю може бути зумовлена наявністю збудженого стану злочинця, викликаного провокуючою поведінкою жертви. За відсутності підстав для визнання вчиненого в стані афекту в подібних випадках позбавлення життя варто кваліфікувати як просте вбивство [9, с. 30].

А наявність пом'якшуючих обставин під час учинення умисного вбивства, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості, кваліфікується тільки за привілейованими статтями про вбивство КК України [2].

Однак у випадку, описаному вище, дії винної громадянки В., хоча й учиняються під емоційним впливом провокуючої поведінки жертви, усе ж таки не зводяться до спричинення смерті потерпілому, вони характеризуються надмірністю уражень, які повинні були б завдатися лише для заподіяння смерті. Більше того, ці дії мають характер глумління над потерпілим, особливо це відзначається в епізоді із заштовхуванням винною керамічних уламків у ротovu порожнину жертви.

Із цього випливає, що вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю не тільки у випадку завдання великої кількості поранень потерпілому, а й за наявності інших ознак, що належать до об'єктивної сторони, для яких характерна особлива жорстокість.

Про особливо жорстоке вбивство також потрібно говорити у випадках, якщо винний позбавляє потерпілого життя, заподіюючи жертві тривалі фізичні страждання шляхом давання потерпілому надзвичайно хворобливої, повільно діючої отрути. Цей спосіб варто вважати особливо жорстоким під час установленні умислу винного на заподіяння подібних страждань потерпілому.

Треба зазначити, що КК Франції у ст. 221-5 установлює посилену кримінальну відповідальність за умисне вбивство шляхом отруєння, тим самим визначаючи такий спосіб позбавлення

життя жертви жорстоким, тобто обставиною, що обтяжує вбивство [10, с. 174].

Зауважимо, що під час отруєння жертви заподіяні їй фізичні страждання можуть бути як багаторазовими, так і однократними, оскільки в останньому випадку вони не стають менш болісними.

Відповідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 р., умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю й тому разі, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих психічних чи моральних страждань (шляхом згання чести, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) [2].

На нашу думку, вияв особливої жорстокості може виражатися шляхом застосування психічного впливу не тільки до жертви, а й щодо близьких потерпілому осіб, котрі присутні на місці події, які, безсумнівно, будуть зазнавати при цьому найсильніші душевні мучення. Отже, обстановка вчинення злочинів подібного роду може також свідчити про виявлення винним особливої жорстокості.

До інших обставин, що свідчать про вияв винним особливої жорстокості, на нашу думку, потрібно зараховувати й заподіяння жертві особливих психічних страждань не тільки в процесі позбавлення життя жертви, а й до вчинення вбивства.

Дослідник Я.Г. Смілянський підкреслює, що заподіянням подібного найсильнішого психічного стресу потерпілому може послугувати й обстановка вчинення злочину, коли умислом винної особи охоплюється позбавлення життя, згвалтування, учинення насильницьких дій сексуального характеру або заподіяння різної тяжкості шкоди здоров'ю одній жертві на очах в іншої, заподіюючи тим самим останній особливі душевні страждання [11, с. 284].

На думку професора С.В. Бородіна, однією з ознак особливої жорстокості можна вважати вбивство кількох осіб – одного за одним [12, с. 146]. Таку позицію в цьому питанні поділяють інші вчені-правознавці, уважаючи, що до вбивств із особливою жорстокістю потрібно зарахувати й убивства в присутності наступної жертви, за умови, якщо винний усвідомлював, що другий потерпілий розумів характер його наступних дій і їхню спрямованість [13, с. 52].

Переконані, що злочин не підлягає кваліфікації за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, якщо умислом винного не охоплювалося заподіяння особливих психічних страждань своїм жертвам, наприклад, у випадку почергового вбивства двох потерпілих у процесі взаємної бійки.

Нерідко під час кваліфікації протиправного діяння доводиться відмежовувати вбивство, учинене з особливою жорстокістю, від убивства особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані.

Так, професор Ю.М. Антонян вважає «слухним визнання вбивства як учиненого з особливою жорстокістю в тих випадках, коли винний при реалізації свого умислу використовує безпомічний стан потерпілого, який усвідомлює, що його позбавляють життя, але через вік, хворобу або з інших причин не здатний опиратися. Тут жорстокість виявляється в безжалісності й завідомих для винного особливих стражданнях потерпілого. Не може бути визнане вчиненим з особливою жорстокістю вбивство сплячої людини, хоча вона теж перебувала в безпорадному стані, але не могла усвідомлювати небезпеку, що їй загрожує. Отже, необхідно усвідомлення жертвою небезпеки, але якщо цього немає в силу її віку, хвороби та інших факторів, то немає й особливої жорстокості.

Останнє ствердження повністю стосується малолітніх і старих. Багато хто з них через вік і психічні, пов'язані зі старістю хвороби не в змозі усвідомити можливу загибель або каліцтво. Загалом не може вважатися вчиненим з особливою жорстокістю злочин проти малолітнього або старого тільки тому, що це малолітній або старий» [14, с. 53].

Загалом підтримуючи таку позицію, ми переконані, що для вирішення цієї ситуації необхідно застосувати відомий вітчизняному кримінальному праву інститут «виняткового цинізму».

Вища судова інстанція визначає винятковий цинізм як дії, поєднані з демонстративною зневагою загальноприйнятих норм моралі, у тому числі це пов'язане зі знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала в безпечному стані [15].

Дійсно, особливі страждання для перерахованих потерпілих у такому випадку виражаються не стільки в жорсткому фізичному впливі на них з боку винного, а саме в тому, що, усвідомлюючи факт знущання над собою та реальну й невідворотну небезпеку позбавлення життя, вони не можуть опиратися вбивці і є, отже, «приреченими» на смерть, що, зрозуміло, є причиною особливих моральних страждань для потерпілого перед смертю. З іншого боку, це свідчить про виняткову, патологічну аморальність вбивці, що не може не бути підставою для визнання таких дій обставиною, яка обтяжує умисне вбивство.

Так само це стосується кваліфікації дій злочинця, що вчинив знущання над трупом після вбивства.

Пленум Верховного Суду України в п. 8 своєї Постанови від 07 лютого 2003 р. зазначає, що знущання над трупом, учинене після вбивства, потрібно зараховувати до вбивства з особливою жорстокістю, напевно вважаючи, що це свідчить про умисний вияв особливої жорстокості [2].

Ця точка зору видається нам непереконливою, через те що якими б жорстокими не були дії злочинця, як би не глумився винний над трупом, у будь-якому разі мертва людина не може зазнавати ніяких мучень чи страждань. Крім того, після вчинення вбивства, настання смерті потерпілого забезпечення кримінально-правової охорони його життя припиняється. Кажучи про знущання над трупом, ми ведемо мову про інші суспільні відносини, передбачені ст. 297 КК України, у якій ідеться вже про охорону норм суспільної моральності, а не життя і здоров'я.

Висновки. Однак якщо розглядати глумління вбивці над трупом як вияв виняткового цинізму, як демонстративну зневагу загальноприйнятих норм моралі, то визначення такого діяння кваліфікованим убивством, на нашу думку, не буде суперечливим. До речі, КК Латвії містить окрему норму, яка встановлює відповідальність за вбивство при обтяжуючих обставинах – «поєднане з наругою над трупом» (п. 5 ст. 117 КК Латвії) [16, с. 143].

Резюмуючи викладене, пропонуємо п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України доповнити словами «або винятковим цинізмом».

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
3. Вирок по справі № 1/0614/282/11 від 02 квітня 2012 р. Малинського районного суду Житомирської області // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22340949>.
4. Вирок по справі № 1/1219/90/2012 від 17 вересня 2012 р. Новопокровського районного суду Луганської області // Єдиний державний

реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26999635>.

5. Вирок по справі № 247/2800/13-к від 27 листопада 2013 р. Торезького міського суду Донецької області // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35597520>.
6. Кузнецова Н.Ф. Вопросы квалификации умышленного убийства / Н.Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. Серия «Право». – 1961. – № 2. – С. 37–45.
7. Анианц М.К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М.К. Анианц. – М. : Юрид. литература, 1964. – 211 с.
8. Тишкевич С.И. Квалификация преступлений против жизни : [учебное пособие] / С.И. Тишкевич. – Минск : Изд-во МВШМ МВД СССР, 1991. – 78 с.
9. Попова Н.П. Проблемы квалификации убийства, совершенного с особой жестокостью / Н.П. Попова // Проблемы социально-экономического развития Сибири. – 2011. – № 6. – С. 26–38.
10. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 648 с.
11. Смілянський Я.Г. Особливості складу злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України / Я.Г. Смілянський // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса 08 жовт. 2010 р.) : у 2 т. / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Міжнар. гуманіт. ун-т, Одес. нац. ун-т ім. І. Мечнікова, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Прикарпат. юрид. ін-т Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – Одеса : Б. в., 2010. – Т. 1 : Кримінальне, кримінально-виконавче право та кримінологія. – 2010. – С. 281–284.
12. Бородин С.В. Преступления против жизни / С.В. Бородин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 467 с.
13. Садреев К. О квалификации умышленных убийств, совершенных с особой жестокостью / К. Садреев, И. Мухамедзянов // Социалистическая законность. – 1981. – № 10. – С. 52–53.
14. Антонян Ю.М. Понятие особой жестокости и преступления с особой жестокостью / Ю.М. Антонян // Социалистическая законность. – 1990. – № 6. – С. 53–55.
15. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>.
16. Уголовный кодекс Латвийской Республики, принят 08 июля 1998 г., введен в действие с 01 апреля 1999 г., с изменениями и дополнениями на 01 августа 2001 г. / перевод с латышского ; науч. ред.: А.И. Лукашов (пер.), Э.А. Саркисова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.

Сотула А. С. Умышленное убийство, совершенное с особой жестокостью: компаративистика и проблемные вопросы квалификации

Аннотация. Статья посвящена сравнительно-правовому исследованию умышленного убийства, совершенного с особой жестокостью. Осуществлен обзор современных проблем определения данного преступления против жизни. Делается вывод о необходимости усовершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовное право, преступления против жизни, умышленное убийство, совершенное с особой жестокостью.

Sotula A. Premeditated murder made with special cruelty: comparative and problem questions of qualification

Summary. Article is devoted to comparative law research premeditated murder made with special cruelty. Carried out a review of contemporary issues defining this crime against human life. The conclusion about the need to improve the criminal legislation of Ukraine.

Key words: criminal law, crimes against life, premeditated murder made with special cruelty.